

Od velkorysých plánů k opozičnímu vzdoru

Publikační návrat Ivana Svitáka po roce 1989
Roman Kanda

V případové studii se na příběhu publikačního návratu filozofa, publicisty, dramatika, překladatele i politika Ivana Svitáka (1924–1994) pokusíme ukázat, že ekonomické faktory ovlivňující nakladatelskou činnost mohou mít regulativní či přímo restriktivní důsledky. Při sledování těchto skrytých, institucionálně nezakotvených mechanismů narážíme na specifické problémy. Dochází k prostupování různorodých motivací, například explicitní ideologická rétorika může překrývat racionální ekonomickou rozvahu. Navíc k vydání či nevydání knihy docházelo zvláště na počátku devadesátých let nezřídka pod proměnlivým tlakem konkrétních podmínek, ať už se jednalo o ekonomickou situaci nakladatelství nebo o tlak politicko-společenský, který způsobil náhlý nárůst nebo naopak dramatický pokles čtenářské poptávky po určitých titulech.

Ekonomicky motivované rozhodnutí nevydat určitý text má s předběžnou cenzurou ten společný rys, že také ono nakonec znemožňuje textu, aby vstoupil do prostoru literární komunikace. Jedná se o podobnost důsledků, za nimiž však nelze hledat analogické či homologické rysy. Proto pochybujeme o explanačních možnostech konfúzního slovního spojení „ekonomická cenzura“, jemuž se v následujícím výkladu důsledně vyhýbáme a jež bychom použili výlučně v metaforické rovině. Naše interpretace nachází metodologickou inspiraci v teorii Pierra Bourdieua, jehož rozbor sice vyrůstají na materiálu francouzské literatury 19. století, avšak ponechávají si obecnější teoretickou platnost.¹ Využíváme teoretikova pojetí autonomizace literárního pole, jež klademe do částečného protikladu k pojmu strukturální podřízenosti. Oba termíny nám umožňují zachytit fungování mocenských a především ekonomických faktorů ve struktuře literárního pole.

Dílo Ivana Svitáka jsme jako materiálové východisko zvolili proto, že vznikalo na pozadí fungování tří literárněkomunikačních modelů: modelu padesátých a šedesátých let, v němž do roku 1968 působil systém předběžné cenzury, modelu exilového, který měl svá specifika (autor například publikoval texty v jinojazyčných verzích), a liberálního modelu po roce 1989. Jak uvidíme na příslušném místě studie, napětí mezi jednotlivými modely se promítlo i do strategie Svitákova vyjednávání s nakladatelstvími po roce 1989. Druhým důvodem, proč byly vybrány Svitákovy publikace po roce 1989, je skutečnost, že badatelský zájem o tuto životní etapu Ivana Svitáka se dosud koncentroval na jeho politické aktivity (od roku 1992 byl poslancem Federálního shromáždění za koalici Levý blok),² zatímco jeho plány tvůrčí a publikační zůstávaly spíše stranou.

1) Pierre Bourdieu: *Pravidla umění. Geneze a struktura literárního pole*, přel. Petr Kyloušek, Petr Dytrt, Brno, Host 2010. Teoretické implikace svého pojetí autor prohloubil v knize *Teorie jednání*, přel. Věra Dvořáková, Praha, Karolinum 1998.

2) Viz Stanislav Holubec: „Ivan Sviták v letech 1990–1994. K dějinám polistopadové levice“, *Časopis Národního muzea. Řada historická* 169, 2001, č. 1/2, s. 89–113.

„Bude-li to nezbytné, založím vlastní jednoúčelové nakladatelství..“

V písemné pozůstalosti Ivana Svitáka, uložené v Národním archivu, se nachází dvojice strojopisných dokumentů s téměř identickým názvem.³ Za jejich skromným, pouze několikastránkovým rozsahem se skrývají náčrty ambiciózních vydavatelských projektů. První dokument, nesoucí titul Projekt vydání sebraných spisů Ivana Svitáka, je seznamem dvaceti plánovaných knižních cyklů, čítajících – jak uvádí autorská poznámka – odhadem třikrát dvě stě stran. V konečném součtu by tedy šlo o celkem šedesát svazků, dohromady dvanáct tisíc tištěných stran. Přísně symetrické rozvržení díla do dvaceti trilogií není nahodilé, má své filozofické zdůvodnění. Pravidelné trilogické členění má odpovídat trojstupňové stavbě dialektického systému, na něž některé knihy prostřednictvím paratextů odkazují a jenž se více či méně důsledně zrcadlí v architektuře zejména Svitákových filozoficky a politologicky zaměřených úvah.⁴

I z žánrového hlediska dosahují Svitákovy sebrané spisy značné šíře: zahrnují eseje, přednášky, antologie, politickou publicistiku, historické monografie, uměnovědné texty, vzpomínky, popularizační články, verše, dramata – zkrátka všechny oblasti, do nichž Sviták během své tvůrčí dráhy autorsky zasáhl. Kupříkladu první trilogie měla obsahovat vedle souboru esejů *Lidský smysl kultury*, který vyšel v roce 1968,⁵ také knihu *Mistři myšlení*, šestici studií o Montaignovi, Voltairovi, Holbachovi, Feuerbachovi, Marxovi a Camusovi (šlo původně o disertační práci *Dialektika rozumu*, napsanou v letech 1954–1957, která jako celek v češtině nikdy nevyšla).⁶ Dvanáctou trilogii měly tvořit vzpomínkové tituly *Devět generací* a *Devět životů* a také dobové *Dokumenty*, zatímco předchozí jedenáctá *Rudolfínská trilogie* sestávala z monografií Johna Deeho, Edwarda Kelleyho a Elisabethy Ioanny Westonie. Zvláštní oddíl měla například tvořit trojice populárně-naučných publikací o automobilových veteránech (Svitákův děd Leopold Sviták byl vynálezcem a automobilovým konstruktérem). Z těchto namátkově zvolených příkladů jasně vyplývá, že proponovaný projekt byl skutečně rozměrný a zároveň postrádal kritické síto, jež by závažnější díla oddělilo od těch méně závažných či zcela marginálních, zatím nepublikovaných.

Pozornost zasluhuje rovněž sedmibodový komentář ze 14. května 1991, jež Sviták ke svému projektu připojil. Podle prvního bodu chtěl prvních dvanáct titulů (tj. zhruba první čtyři trilogie) vydat ještě téhož roku, a to vlastním nákladem. Přitom všechny texty, jak se uvádí ve druhém bodě komentáře, jsou již připraveny k tisku, tedy „nevyžadují žádnou edici a mohou být ihned zadány libovolné tiskárně“,⁷ která podle jeho odhadu měla do jednoho měsíce vydat prvních tisíc kusů za cenu jednoho tisíce amerických dolarů. (Na počátku devadesátých let prováděl Sviták své ekonomické kalkulace v americké měně. Šlo pochopitelně o zvyk přenesený z dvacetiletého kalifornského exilu, roli však zřejmě hrály i vnější okolnosti, zvláště prudce slábnoucí československá měna.) Pokud se jakékoli

3) Národní archiv (NA), Ivan Sviták, kt. 15.

4) Asi nejpříkladněji je tento rys naplněn ve Svitákově knize *Dialektika pravdy. Triáda byrokracie* (Köln, Index 1984), která je rozdělena do tří částí: „I. Tvrzení“, „II. Popření tvrzeného“ a závěr – v duchu hegelovské negace negace – „III. Popření popřeného“.

5) Viz Ivan Sviták: *Lidský smysl kultury. Eseje*, Praha, Československý spisovatel 1968.

6) Ivan Sviták: *Devět životů. Konkrétní dialektika*, Praha, SAKKO 1992, s. 115.

7) NA, Ivan Sviták, kt. 15, projekt vydání sebraných spisů Ivana Svitáka, s. [2].

6. Manipulovaný svět (Dialektika tvorby) - zabaveno 1968, Anglicky: Film in the Manipulated World, Chico, 1977. Art in the Manipulated World, Chico, 1977.
7. lidský mysl kultury (Dialektika umění). Praha, Čes. spisovatel 1968, Anglicky: Man as His World, New York, Dell Publishing Company 1970.
8. President, o.k. automobily (Dialektika stroje) - zabaveno 1968, Anglicky: Automobileologia The Bohemian Veterans (Freedom Machines, Chico, 1986.
9. Hlavou proti mí (Asymetrické myšlenky) - zabaveno 1968, nevyšlo.
10. Kulatý útvar (Dialektika komunismu) - zabaveno 1968, Naše vojsko 1990. Německy: Zwischen zwei Wintern, Freiburg 1969. Anglicky: The Czechoslovak Experiment 1968/1969. New York, Columbia University Press 1971.

MINISTERSTVO VEŘEJNÉ PRÁHY
Městský úřad v Praze - Staroměstské náměstí

Praha dne 15. dubna 1964.

PŘÍKAZ VÁŽNĚ

číslo 41

Telefonický pokyn č. 229

Vážený páně zástupce
Příkazem č. 15/1964 z 15. dubna 1964 zřídil jsem zástupce zástupce HODN. v. p. J. Kovář.
Příkazem č. 15/1964 z 15. dubna 1964 zřídil jsem zástupce zástupce HODN. v. p. J. Kovář.
Příkazem č. 15/1964 z 15. dubna 1964 zřídil jsem zástupce zástupce HODN. v. p. J. Kovář.

1/ oddělení HODN. v. p. J. Kovář
2/ HODN. v. p. J. Kovář
3/ oddělení list. zprávy HODN. v. p. J. Kovář
4/ písemnostem list. zprávy HODN. v. p. J. Kovář.

POZNÁMKA:
Název zprávy a obsah publikace dle přílohy list. zprávy a
jako materiál, který autor zprávy HODN. v. p. J. Kovář.
Příkazem č. 15/1964 z 15. dubna 1964 zřídil jsem zástupce zástupce HODN. v. p. J. Kovář.

Telefonický příkaz Hlavní správy tiskového dohledu Na strojpisný rozvrh vlastních spisů si Ivan Sviták nalepil telefonický pokyn zástupce náčelníka Hlavní správy tiskového dohledu J. Kováře z roku 1964, kterým se na dobu dvou let zakazovala publikace Svitákových textů.

Zdroj: NA, Ivan Sviták, kt. 15, Dialektika. Vybrané spisy Ivana Svitáka, s. [2].

nakladatelství, jak se píše ve třetím bodě autorova komentáře, zhodnotí distribuce knih, Sviták se v jeho prospěch vzdá honoráře a konečnou výši nákladu ponechá na nakladatelském rozhodnutí; část nákladu by pak odkoupil. Důvody, proč autor ještě před samou realizací náročného projektu takto podrobně formuloval své podmínky, objasňují následující body citovaného komentáře, zejména bod čtvrtý a pátý. V nich se Sviták rozepisuje o okolnostech dosavadních vydání některých svých knih: nakladatelství Academia, Československý spisovatel a Orbis „po zdražení papíru [...] odstoupila od již platně uzavřených smluv“.⁸ Svitáková snaha nyní směřovala k tomu, aby případný nízký počet výtisků neomezil lukrativnost celého podniku a aby se výroba knih časově neprodužovala. Stručně řečeno, Sviták chtěl projekt dojednat bez zbytečných odkladů přímo s tiskárnou (nebo i ochotným nakladatelstvím), která by se zavázala pravidelně vydávat jeden knižní titul měsíčně. To by při šedesáti svazcích znamenalo pět let intenzivní vydavatelské práce. V krajním případě, jak se uvádí v šestém bodě komentáře, uvažuje Sviták o založení „vlastního jednoúčelového nakladatelství“,⁹ které by bylo pobočkou jeho kalifornské firmy ISIS Books a jehož jedinou náplní by byla realizace vydavatelského projektu sebraných spisů.

Druhý strojpisný dokument nadepsaný Dialektika. Vybrané spisy Ivana Svitáka, který bohužel není opatřen datací, představuje seznam třiceti titulů – vedle již vzpomenuté disertace *Mistři myšlení* jsou na něm uvedena i vysokoškolská skripta z roku 1957 [sic] k dějinám filozofie, *Kniha prezence*, *Nevědecká antropologie* a další práce. Nelze spolehlivě určit, zda tento seznam vznikl dodatečným zúžením původního projektu sebraných spisů. Podle zřejmých znaků (jako jsou uvedené letopočty apod.) usuzujeme, že byl sestaven zhruba v téže době, možná o pouhých několik měsíců později. K seznamu knižních titulů je připojena poznámka o vydání či nevydání daného díla, což může částečně pomoci

8) Tamtéž.
9) Tamtéž.

v orientaci ve Svitákově složité bibliografii.¹⁰ Například u *Knihy prezence*, souboru žánrově různorodých textů (filozofických dopisů, meditativních próz i lyrických veršů), je připsáno, že v roce 1968 byla zabavena a vydána až roku 1990 jihočeským nakladatelstvím Růže.¹¹ Jiné tituly jsou doplněny o stručný, zpravidla dvouřádkový chronologický soupis jednotlivých vydání. Publikace *Moderní Eros. Dialektika sexu* měla vyjít v roce 1968, ale knižní podoby se dočkala až po dvou letech – nejprve německé, teprve pět let nato české.¹² Máme tak před sebou jakousi stručnou anotaci autorovy publikační anabáze, z níž vyplývá, že Ivan Sviták prakticky po většinu svého života narážel na různé typy restrikce a regulací, včetně cenzurních intervencí.¹³

Vraťme se však ještě k oněm sedmi bodům komentáře, jež vyjadřují autorovu celkem zřetelnou snahu vyjednat pokud možno příznivé podmínky pro realizaci záměru, vyžadujícího zvýšené nasazení pracovních, technických a v neposlední řadě též finančních zdrojů. Ve Svitákově strategii se odrážejí přibližně dva druhy vzájemně propojených motivací, jejichž stopy nacházíme například v dochované a dosud nezveřejněné korespondenci, z níž budeme příležitostně citovat. Zprv je to ambice, po letech umlčování a po dvacetiletí amerického exilu¹⁴ pochopitelná, zajistit si v kontextu české kultury postavení tvůrčí velikiny – sebrané (respektive vybrané) spisy by toto postavení reálně i symbolicky stvrdily. Zadruhé, Svitákova snaha vyjednat si dohled nad samou realizací projektu, zdůvodnitelná mimo jiné tím, že na něm hodlal přímo finančně participovat, byla vystupňována nepřilíš úspěšnými jednáními s některými nakladatelskými podniky, z nichž tři – jak jsme uvedli výše – ve svém komentáři jmenuje.

Průběh těchto jednání se pokusíme rekonstruovat v následující podkapitole. Rekonstrukce se bude opírat zvláště o archivní materiál epistolární povahy, v němž dochází k místy velmi těsnému prolínání různých rovin: literární, ekonomické a v neposlední řadě i psychologické. Předpokládáme, že takto nastavený mikropohled nám v jakémsi zaostření umožní zahlédnout zastřené nebo méně viditelné aspekty literární komunikace začátku devadesátých let, kdy došlo ke zrušení cenzurních restrikcí, avšak zároveň probíhaly hlubší strukturální proměny literárního pole. Na tomto místě musíme též upozornit na okolnost, že ačkoli zaměřujeme pozornost na problematiku eroze jednoho projektu a nevydaných či opožděných vydaných publikací, zůstává nepřehlédnutelným faktem, že Ivan Sviták vydal v letech 1989–1994 (tj. do své smrti) přes třicet knižních titulů.

10) Úplná bibliografie díla Ivana Svitáka, která dodnes chybí, představuje po odborné stránce náročnou výzvu. Řada Svitákových textů existuje v odlišných variantách, nebo naopak totožná znění byla publikována v různých knižních titulech či periodikách, v jiném historickém kontextu, jazyce apod. Autorovy pracovní soupisy publikací tvoří součást písemné pozůstalosti – NA, Ivan Sviták, kt. 1.

11) Ivan Sviták: *Knihy prezence. Z deníku filozofa, Praha 1948–1958*, České Budějovice, Růže 1990.

12) Ivan Sviták: *Hajaja Philosoph*, Frankfurt am Main, Fischer Verlag 1970; týž: *Děvčátko s červenou mašlí*, Zürich, Konfrontation 1975.

13) O svých střetech se systémem předběžné cenzury hovoří Sviták ve vzpomínkové knize *Devět životů*, cit. dílo, s. 107, 108, 115, 123–124, 127, 129 aj.

14) Sviták v sedmdesátých a osmdesátých letech působil jako řádný profesor filozofie na státní univerzitě v Chico v Kalifornii.

Strategie vyjednávání a sémiotika přeznačování

Listopadové události a následující dění v Československu sledoval Ivan Sviták ze vzdáleného zámoří, ale snad s o to větší pozorností i s nadějemi. Dne 29. ledna 1990 píše své neteři Kateřině Schauerové a jejímu manželu Michalovi. I když si bezprostředně všímá aktuální, rychle se měnící politické situace ve střední Evropě a v Sovětském svazu, obsahové jádro se týkalo jeho tvůrčích a publikačních aktivit. Uvažoval dokonce o natočení svých jednoaktovek ze šedesátých let na filmový pás a o spolupráci s režisérem Jaromilem Jirešem.¹⁵ Více nás však zajímá dopis z předchozího dne, adresovaný sestře Aleně Šabatkové, matce Kateřiny Schauerové. Zmiňuje se v něm, vedle příprav na návrat do Československa a úmyslu vstoupit do československé politiky (Sviták čekal na udělení víza a zažádal si o československé státní občanství), rovněž o svých vydavatelských záměrech. Připustil také možnost, že by zamýšlené politické angažmá nakonec nemuselo vyjít:

Jestli to nevyjde, spokojím se s vydáváním knih a s obchodním podnikáním na československém knižním trhu. Jakmile se usadí ekonomická pravidla hry, což bude na podzim, nic mi nepřekáží v tom, abych v mezích rozpočtu asi dvou tisíc dolarů měsíčně neuskutečnil vydání svých vybraných spisů v českém a anglickém jazyce.¹⁶

Oba dopisy především dokazují Svitákovy výrazné tvůrčí ambice, byť namnoze se jednalo o pouhé příležitostné nápady – jako kupříkladu opožděné uvedení hry ze šedesátých let *Dveře na půdu* (autorem dramatisace byl Václav Havel),¹⁷ spolupráci s Divadlem Járy Cimrmana, natočení televizního seriálu podle *Rudolfínské trilogie*, psaní politických dialogů pro divadlo „o žhavých otázkách“ apod.¹⁸

Jak se brzy ukázalo, pisatelův předpoklad, že se ekonomický vývoj do podzimu uklidní, byl nerealistický. Citát zároveň dokládá, že Sviták o vydání svých spisů uvažoval ještě před návratem do Československa, po obdržení prvních zpráv od domácích nakladatelství, jmenovitě Orbisu a Práce (předtím navázal kontakt s Československým spisovatelem), která projevila zájem o spolupráci. Uvedme rovnou, že zatímco jednání s Orbisem dopadlo úspěšně (Orbis vydal tři Svitákovy knihy),¹⁹ nakladatelství Práce se dostalo do finančních problémů, a navrhlo proto zrušení již uzavřené nakladatelské smlouvy.²⁰ Svitákova poměrně rozsáhlá korespondence s nakladatelstvími, vedená v letech 1989–1992, představuje jedinečný pramen k poznání jeho vydavatelských plánů a představ o jejich realizaci. Jejich studiem současně zjišťujeme, že tyto plány a představy narážely na řadu různorodých obtíží.

Uvedené tvrzení můžeme potvrdit na ilustrativním příkladu Svitákova vyjednávání s nakladatelstvím Československý spisovatel. V dopise z 18. prosince 1989 oslovil Sviták

15) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Kateřině a Michalovi Schauerovým 29. 1. 1990.

16) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Aleně Šabatkové 28. 1. 1990.

17) Viz Ivan Sviták: *Dveře na půdu. Antropologický grenóbl. Divadlo Na zábradlí 1964*, b. m., vl. n. 1980.

18) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Kateřině a Michalovi Schauerovým 29. 1. 1990.

19) Ivan Sviták: *Budoucnost bez komunismu*, Praha, Orbis 1990; též: *Nesnesitelné břemeno dějin. Novosvětská symfonie*, Praha, Orbis 1990; též: *Veliký skluz. Dobrovolná sovětizace*, Praha, Orbis 1990.

20) NA, Ivan Sviták, kt. 15, fas. Práce, dohoda o zrušení nakladatelské smlouvy č. 262/RN/1990, Praha 29. 9. 1991 (podepsán Jaroslav Kutina).

vedení podniku s dotazem, zda by nakladatelství bylo ochotno obnovit smlouvy na vydání trojice knih, obsahujících texty k událostem pražského jara 1968: *Hlavou proti zdi* (komentáře z *Literárních listů* a ze *Studenta*), *Nevědecká antropologie* (soubor filozofických esejů) a *Lidský smysl kultury* (která „snad vyšla, nevím však, zda se dostala na trh“).²¹ Nakladatelství smlouvy 13. října 1970 jednostranně vypovědělo. Sviták však zároveň nabídl k vydání novější texty a politické komentáře, jež vyšly v exilových nakladatelstvích: *Děvčátka s červenou mašlí*, *Nulový bod* a *Kámen mudrců*.²² Z dopisu vysvítá pisatelovo úsilí o obnovení přetržené časové kontinuity a pokud možno souladné propojení dvou kontextů: kontextu vrcholných šedesátých let (přitom v tomto úsilí je přítomna zjevná iluze, že je možné pokračovat přesně tam, kde k onomu přetržení došlo) a kontextu Svitákových exilových autorských aktivit.²³

Reakce nakladatelství byla kladná. Eva Vašíčková z redakce literární vědy v dopise z 20. března 1990 Svitákův záměr jednoznačně uvítala: „Naše nakladatelství rádo některé Vaše studie vydá, protože jedním z úkolů, které bere za své, je rekonstruovat v širokém smyslu české filozofické a estetické myšlení posledních čtyřiceti let.“²⁴ Přesto hned v úvodu upozornila na nastávající ekonomické problémy, jež se podle ní ohlašují v podobě rozvírajících se nůžek mezi zvyšujícími se finančními náklady na výrobu knižního titulu a jeho aktuální prodejní cenou. Nicméně se zdálo, že tyto problémy neohrozí Svitákovy a nakladatelské záměry, jež se v tomto okamžiku sblížovaly a jež měly osobní i širší kulturně-společenskou motivaci. Vyhroceně vyjádřeno, společný entuziasmus po jistou chvíli vytlačil či přinejmenším nedoceňoval (zvláště u Svitáka) vliv ekonomických faktorů.

Další vyjednávání mezi Svitákem a Československým spisovatelem probíhalo zprvu úspěšně, nakladatelskou smlouvu na vydání *Nevědecké antropologie* obě strany podepsaly v srpnu 1990. Nakladatelství se zavázalo vydat knihu nejpozději do konce následujícího roku v nákladu pět tisíc výtisků.²⁵ Po několika týdnech však došlo k nečekanému zvratu. Dne 6. listopadu 1990 informuje Svitáka šéfredaktor Československého spisovatele Vladimír Novák o komplikované ekonomické situaci nakladatelství, která ohrožuje vlastní existenci podniku a která nutí „přistoupit k drastickým sanačním zásahům a pro nejbližší dva roky snížit počty vydávaných titulů nejméně o jednu třetinu“.²⁶ Tituly, u nichž hrozila nejvyšší ztráta, byly vyřazeny z edičního plánu, což se týkalo i *Nevědecké antropologie*, u níž finanční deficit přesáhl sto tisíc korun. Svitákovi byla dána možnost počkat, až se ekonomická situace nakladatelství zklidní, nebo dobrovolně odstoupit od nakladatelské smlouvy. Jeho odpověď z 11. prosince je velmi prudká. Trvá na dodržení nakladatelské smlouvy, v opačném případě se hodlá obrátit na soud: „nemám nejmenších námitek, chcete-li ze třetiny likvidovaných titulů vyřazovat cokoli jiného – ne však

21) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták nakladatelství Československý spisovatel 18. 12. 1989.

22) I. Sviták: *Děvčátka s červenou mašlí*, cit. dílo; týž: *Nulový bod*, Zürich, Polygon 1988; týž: *Kámen mudrců. Dialektika vyložená kalifornským způsobem*, Köln, Index 1985 (2. vyd. Levý blok 1992).

23) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták nakladatelství Československý spisovatel 18. 12. 1989.

24) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Evě Vašíčkové 20. 3. 1990.

25) NA, Ivan Sviták, kt. 15, nakladatelská smlouva, dne 13. 8. 1990 podepsána ředitelem Československého spisovatele Milošem Pohorským a 23. 8. 1990 Ivanem Svitákem.

26) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Vladimír Novák Ivanu Svitákovi 6. 11. 1990.

Nevědeckou antropologii, na jejíž reprivatizaci do našeho národního povědomí budu trvat bez ohledu na Vaše sanační opatření. Sanace myšlenek této knihy je důležitější nežli Vaše klausofobie.“²⁷

Spíše než tento nevybíravý osobní tón charakterizující pouze jednu, ačkoli na první pohled nejvýraznější vrstvu rétoriky citovaného dopisu – vrstvu, do níž se navíc prvoplánově promítají autorovy dlouhotrvající politické antipatie – nás musí zaujmout paralela, k níž Sviták vzápětí sáhl. Srovnal probíraná sanační opatření s rokem 1970, kdy (jak jsme uvedli výše) Československý spisovatel odstoupil, tenkrát z politických důvodů, od uzavřených nakladatelských smluv, takže Svitákovy již řádně edičně připravené tituly se na socialistický knižní trh nikdy nedostaly (konkrétně šlo o soubor *Hlavou proti zdi*). „Nicméně,“ pokračuje Sviták na sklonku roku 1990 v osobním tónu na adresu V. Nováka, „nejsem Vaším stanoviskem překvapen, protože jsem byl vždy přesvědčen, že diktatura tanků není o nic lepší než diktatura prachů, do jejichž lafů mě nutíte pohledět s tradičním taktem Svazu spisovatelů.“²⁸

Expresivní zabarvení Svitákovy paralely, jakkoli nás může nutit k zaujetí hodnotícího postoje, vnímáme jako jeden z vystupujících atributů jeho vyjednávací strategie. Svůj spor s nakladatelstvím začíná přeznačovat jako spor ideologický. To mu umožňuje stavět se do role názorově diskriminované osobnosti, nadto (nebo přestože) od roku 1992 politicky činné ve funkci poslance Federálního shromáždění. Dopis určený nakladatelství z 19. června 1992 už opatřuje hlavičkou „poslanec FS ČSFR“, přičemž tento zdánlivě drobný detail lze číst jako výstavbový prvek autorské konstrukce, která sledovaný spor posazuje do politizujícího rámce. Svitáková paralela nakonec vede k účinné nivelizaci rozdílu mezi důsledky hospodářského stavu konkrétního nakladatelství a systémem předlistopadové cenzury, dokonce tuto nivelizaci vzápětí stupňuje a nahrazuje hodnotovou inverzí v neprospěch nynější situace: „považuji [...] Vaše jednání za ještě nehoráznější, nežli byla autoritativní cenzura předchozího režimu.“²⁹

Z hlediska knižního trhu a nakladatelské produkce měl konflikt mezi Ivanem Svitákem a Československým spisovatelem ten výsledek, že autor musel pro vydání svých knih hledat jiné cesty, a zdaleka ne ve všech třech případech uspěl: *Nevědeckou antropologii* vydal vlastním nákladem v roce 1994, *Kámen mudrců* vyšel roku 1992 v ostravském Levém bloku, zatímco publikace *Hlavou proti zdi*, od jejíhož vstupu do literárněkomunikačního prostoru si autor tolik sliboval, zůstala nevydána. A to přesto, že ještě měsíc před komplikacemi s Československým spisovatelem se Sviták obrátil na nakladatelství Borgis (předtím Vydavatelství Florenc).³⁰ Také finanční důvody tohoto podniku vedly k tomu, že rukopis *Hlavou proti zdi* byl autorovi opět vrácen. Pro úplnost dodejme, že předchozí

27) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Vladimíru Novákovi 11. 12. 1990.

28) Tamtéž.

29) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Vladimíru Novákovi 19. 6. 1992.

30) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Jana Perglerová (ediční oddělení Vydavatelství Florenc) Ivanu Svitákovi 24. 10. 1990. Původní Vydavatelství Florenc, státní podnik, vzniklo 6. 2. 1990, z obchodního rejstříku bylo rozhodnutím ministerstva hospodářství ČR z 13. 10. 1993 vymazáno dne 8. 3. 1994. Akciová společnost Borgis byla zapsána 4. 10. 1990. Viz <<http://rejstrik.penize.cz/00441996-vydavatelstvi-florenc-statni-podnik>> a <<http://obchodnirejstrik.cz/borgis-a-s-564893>>, přístup 19. 8. 2014.

Svitákův titul *Ekonomické legendy aneb Tobogan do Bolívie?* byl pro Borgis naopak nakladatelsky úspěšný.³¹

Podobný, byť ještě dramatičtější průběh mělo Svitákovo vyjednávání s nakladatelstvím Academia. Už v roce 1968 Academia připravovala vydání Svitákova titulu *Tradice zdravého rozumu (Studie z let 1956–1960)*, jehož základem byla v předchozí podkapitole vzpomínaná disertační práce *Dialektika rozumu*. Nakladatelství po dohodě s Janem Patočkou rukopis, dodaný autorem 18. června 1968, již postoupilo ke schválení ediční radě Československé akademie věd (ČSAV),³² nicméně následné politické události další postup vydání díla zkomplikovaly a nakonec znemožnily. Ještě z kalifornského Chika, brzy po listopadových událostech dne 18. prosince 1989, oslovil Ivan Sviták nakladatelství Academia s neověřenou informací, že v ČSAV dochází k rehabilitačnímu řízení, které se mělo vztahovat na osoby před rokem 1989 perzekvované. Sviták rehabilitaci pochopil také jako příležitost vydat knihy, jež byly zadrženy socialistickou cenzurou. Vedle *Tradice zdravého rozumu*, která mezitím vyšla anglicky pod názvem *Dialectics of Common Sense. The Master Thinkers*,³³ a dokumentů o Janu Masarykovi kladl pisatel zvláštní důraz na vydání trilogie *The Unbearable Burden of History. Sovietization of Czechoslovakia*, jejíž anotaci k dopisu přiložil, a na monografii z rudolfínské doby *John Dee in Bohemia* a *The Bohemian Sapho*.³⁴ Trilogii *The Unbearable Burden of History* Academia nakonec vydala.³⁵ Lze se však oprávněně domnívat, že nakladatelství toto rozhodnutí ekonomicky příliš neprospělo, což pravděpodobně mělo vliv na další jednání.

Přestože – obdobně jako v případě Československého spisovatele – došlo již k uzavření nakladatelských smluv,³⁶ na jaře 1991 se začala situace horšit. Dne 1. dubna 1991 napsal Ivanu Svitákovi ředitel Academie Václav Zvěřina, že v důsledku redukce edičního plánu, vyvolané ekonomickými těžkostmi, je nakladatelství nuceno vyřadit Svitákovy rudolfínské tituly.³⁷ Sviták reagoval razantně apelem na dodržení smlouvy a hrozbou podání žaloby.³⁸ Rozsáhlá a opět velmi podrážděná Svitákova reakce na vyřazení *Tradice zdravého rozumu* z edičního plánu Academie byla sice adresována řediteli nakladatelství V. Zvěřinovi, avšak její kopie byly doručeny také Otto Wichterlemu a řediteli Filozofického ústavu ČSAV Josefu Zumrovi.³⁹ Jedním ze Svitákových argumentů, proč by měla být kniha vydána – vedle toho, že se mělo jednat o učební pomůcku pro již ohlášené studijní kurzy –, byl rovněž argument ekonomický. Podle dostupných pramenů i svědectví Ivan Sviták nepobíral jako zaměstnanec Akademie věd prakticky žádný plat (dobrovolně

31) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Jana Perglerová Ivanu Svitákovi 18. 2. 1991. Viz Ivan Sviták: *Ekonomické legendy aneb Tobogan do Bolívie?*, Praha, Borgis 1991.

32) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Martin Quotidian Ivanu Svitákovi 1. srpna 1968. Zasedání rady ale bylo naplánováno až na konec září téhož roku, tj. po srpnových událostech.

33) Ivan Sviták: *Dialectics of Common Sense. The Master of Thinkers*, Washington, University Press of America 1977.

34) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták nakladatelství Academia 18. 12. 1989.

35) Ivan Sviták: *The Unbearable Burden of History. The Sovietization of Czechoslovakia*, Volume 1, *From Munich to Yalta*; Volume 2, *Prague Spring Revisited*; Volume 3, *The Era of Abnormalization*, Praha, Academia 1990.

36) NA, Ivan Sviták, kt. 15, dopis, č. j. 264/90, příloha: smlouva na *The Unbearable Burden...* I.–III. z 19. 7. 1990; dopis, č. j. 318/90, příloha: smlouvy na vydání děl *The Bohemian Sapho* a *John Dee in Bohemia*.

37) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Václav Zvěřina Ivanu Svitákovi, č. j. PŘ 77/91, 1. 4. 1991.

38) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Václavu Zvěřinovi 3. 7. 1991.

39) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Václavu Zvěřinovi 19. 4. 1991.

odešel na neplacenou dovolenou)⁴⁰ a byl stále odhodlán se na vydávání titulů finančně podílet. Ani tyto skutečnosti však neměly na rozhodnutí nakladatelství Academia vliv, mimo jiné i z toho nepřehlédnutelného důvodu, že neprošly schvalovacím procesem příslušných orgánů ČSAV.⁴¹

Zatímco spor s Československým spisovatelem odhalil Svitákovu strategii přeznačit celou kauzu na politickou událost, Svitáková korespondence s Academií nás přivádí ke zjištění, že v dominantně ekonomicky motivované redukci edičních plánů se objevují i motivace jiné, totiž odborně-vědecké. A netýkají se pouze titulů, jež měla vydat Academia. Odborným posouzením neprošla ani Svitáková publikace k dějinám kopřivnické automobilky *Stařenky Tatry*. Práci byla vytknuta metodologická zastaralost a bezkonceptnost při výběru pramenných materiálů. Také recenzent Národního technického muzea (NTM) však závěrem sáhl k ekonomické argumentaci: reprint originálních dokumentů, s nimiž se v knize pracuje, by sice zvýšil informační hodnotu díla, současně by však vzrostly náklady na vydání, jež by nebylo finančně návratné.⁴²

Literární pole a ekonomická logika

„Nechci se [...] dát vmanévrovat do situace, abych já závisel na jejich [tj. nakladatelských podniků, RK] blahovůli nebo zájmu o zisk,“ píše Ivan Sviták v již citovaném dopise Kateřině a Michalovi Schauerovým ze dne 29. ledna 1990.⁴³ Od počátku snahy o vydávání svých knih tedy Sviták deklaroval připravenost uchovat si jistou osobní nezávislost ve vztahu k ekonomickým aspektům vydavatelské práce, a to už tím, že byl připraven nést část nebo celek finančních nákladů vydavatelských projektů. Na základě výše provedené rekonstrukce jednání se dvěma nakladatelstvími však zjišťujeme, že subjektivní hledisko nakonec nemohlo sehrát rozhodující roli. Účastníci jednání se ocitli uprostřed jevů a procesů, jež nedokázali určujícím způsobem ovlivnit či odvrátit. Máme na mysli především ekonomickou situaci nakladatelství (což byl zvláště případ Československého spisovatele), již byly zdůvodňovány změny a redukce edičních plánů, které se dotkly Svitákových titulů. Jeho strategická snaha o přeznačení sporu na ideologický konflikt a ztotožnění omezení vynucených hospodářskou situací se systémem cenzurního dohledu zahaluje samu podstatu jevů a blokuje, jak se zdá, i vlastní Svitákův pohled. Čeho jsme zde svědky?

Když Pierre Bourdieu používá pojem „strukturní podřízenost“,⁴⁴ definuje jím vztah mezi dominantním mocenským polem a podřízeným literárním polem. Pojem strukturní podřízenosti nahrazuje jednorozměrnou představu mocenského útlaku kulturní sféry odhalováním složitého přediva přechodných či dlouhodobějších aliancí a vyjednávacích strategií, byť asymetrických, kam náleží mimo jiné poskytování různých výhod a materiální podpory ze strany politické moci umělcům, redaktorům, nakladatelům apod., kteří pak z této

40) NA, Ivan Sviták, kt. 15; viz rovněž kt. 1; dále též osobní svědectví Josefa Zumra, zprostředkované Janem Mervartem, 7. 8. 2014.

41) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Václav Zvěřina Ivanu Svitákovi, č. j. PŘ 150/91, 20. 5. 1991.

42) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Zdeněk Rasl Ivanu Svitákovi, č. j. VT - 33/92/L, Národní technické muzeum, 3. 12. 1992; odborný posudek z 30. 11. 1992 vypracoval Petr Kožíšek, člen oddělení historie dopravy NTM. Dále srov. též Ivan Sviták: *Stařenky Tatry*, Boston, vl. n. 1985.

43) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Kateřině a Michalovi Schauerovým 29. 1. 1990.

44) P. Bourdieu: *Pravidla umění*, cit. dílo, s. 72–79.

přízně moci kulturně (symbolicky) i ekonomicky profitují. Pojmem strukturální podřízenost můžeme postihnout charakter mocenské a kulturní konfigurace v Československu před rokem 1989. Právě s touto mocenskou praxí měl Sviták zkušenost (vedle opakovaných zákazů publikování došlo dvakrát k jeho vyloučení z ČSAV).⁴⁵ Byla to pro něho zkušenost natolik traumatizující, že i po návratu do vlasti v roce 1990 si ji připomínal, narazil-li na vážnější překážky – a to nejen v případě vydávání svých textů, ale i v případě politických, občanských či komentátorských aktivit.⁴⁶

Po roce 1989 však o strukturální podřízenosti hovořit nelze. Dochází k procesu ustavování liberálního modelu, jež výstižně popsal právě Bourdieu, když se zaměřil na autonomizaci literárního pole jakožto světa, který se legitimizoval převrácením ekonomických pravidel naruby: „Časový skluz mezi nabídkou a poptávkou má tendenci se stát strukturálním rysem specificky vymezeného produkčního pole: jedná se o ekonomický svět čistě protieconomický, jenž se v literárním poli ustavuje jako pól ekonomicky podřízený, avšak symbolicky dominující.“⁴⁷ Ivan Sviták vstoupil do tohoto pole s „protieconomickou“ (nezištnou) rozvahou, že bude vydávání svých knih financovat sám. Vstoupil však do kontextu, který se zvláště na začátku devadesátých let dynamicky proměňoval, a nic nenasvědčovalo tomu, že by se situace v nakladatelstvích a na knižním trhu měla uklidnit do podzimu 1990, jak Sviták sebejistě tvrdil. Naopak, výsledkem déletrvajících transformačních změn byla radikální přeměna vlastnické struktury, odstátnění nakladatelských domů, jejich privatizace a v některých případech také krach a zánik. Tyto souvislosti, jak se zdá, Sviták ve své vyjednávací strategii zcela přehlížel, což je paradoxní tím spíš, že se k aktuálním ekonomickým tématům publicisticky vyjadřoval. Chceme-li tyto procesy prosvětlit rozvedením citované Bourdieuovy formulace, pak bychom mohli uvést, že Svitákův projekt sebraného díla byl pokusem o akumulaci symbolického kapitálu (který by v budoucnu mohl eventuálně přinést skutečný finanční zisk). Projekt však narazil na překážky, jež se vynořily ve fázi restrukturalizace literárního pole. To na jedné straně špelo k autonomizaci, avšak na straně druhé v něm s novou intenzitou začala působit vlastní „ekonomická“ logika.⁴⁸ Zmíněný časový skluz, určující podle Bourdieua vztah mezi poptávkou a nabídkou v autonomním literárním poli, narazil na rozhodující krátkodobé zřetele, jako byla snaha o hospodářské udržení nakladatelství, jež zapůsobily jako regulativní či restriktivní faktor.

Byl tedy publikační návrat Ivana Svitáka úspěchem nebo prohrou? Při zběžném pohledu na bibliografii jeho děl vydaných po roce 1990 bychom mohli dojít k závěru, že autorův návrat do české kultury byl, pokud jde o počet vydaných titulů, vlastně úspěšný. Pozornějšímu oku ale neuniknou jisté skutečnosti. Předně, řada knih byla vydána u méně významných nebo regionálních nakladatelství, z nichž některá existovala jen krátce.

45) Jiří Křesfan: „Opožděná reportáž o neopožděném kultu. Vyhnání Ivana Svitáka z Akademie věd v roce 1964“, in Blanka Zilynská, Petr Svobodný: *Česká věda a pražské jaro (1963–1970)*, Praha, Karolinum 2001, s. 259–267. Jan Mervart: „Druhé ‚vyhnání‘ Ivana Svitáka z Československé akademie věd“, *Práce z dějin Akademie věd* 6, 2014, č. 2, s. 253–298. Též I. Sviták: *Devět životů*, cit. dílo, s. 124–130.

46) Ivan Sviták: „Umrtvená slova“, in týž: *Ztracené iluze. Výroční zpráva o sametové revoluci*, Praha, Pražská imaginace 1990, s. 69–70.

47) P. Bourdieu: *Pravidla umění*, cit. dílo, s. 115.

48) Tamtéž, s. 191. Uvozovkami Bourdieu vyznačuje užší chápání pojmu.

Příznačné jsou v tomto ohledu okolnosti Svitákovy spolupráce s nakladatelstvím SAKKO. Nakladatelství, které bylo zpočátku výrazně ideologicky profilováno, vzniklo jako iniciativa Samosprávného klubu komunistů (SAKK), což byla nová základní organizace komunistické strany v Praze 1.⁴⁹ Usilovalo hlavně o vydávání levicově (komunisticky) zaměřené literatury. Provoz nakladatelství byl zahájen v roce 1990 nejprve jako projekt fyzické osoby, v létě následujícího roku se transformovalo na společnost s ručením omezeným. V důsledku ekonomických problémů, jež nepřekonal ani koedice s exilovým nakladatelstvím Daniela Strože *Poezie mimo domov*, bylo pak v roce 1993 nuceno ukončit svou činnost. Sviták se na nakladatelství SAKKO obrátil koncem roku 1991 na Strožovo doporučení s tím,⁵⁰ že si vydávání svých knih bude financovat sám.⁵¹ Výsledkem této spolupráce bylo vydání tří publikací, dvou svazků politických komentářů a vzpomínkové knihy *Devět životů*.⁵²

A konečně, mezi vydanými tituly neexistuje – až na pár výjimek – žádná souvislost či logická nebo chronologická návaznost; byly vydávány různě a na přeskáčku podle toho, jak to umožňovala daná situace a jak bylo schopno postupovat konkrétní nakladatelství. Přitom, jak víme z korespondence, Sviták spěchal především s vydáním aktuální politické publicistiky, která zpravidla reagovala na žhavá politická témata a u níž ztráta aktuálnosti hrozila nejvíce. Velkorysá koncepce sebraných, respektive vybraných spisů nakonec nemohla být uvedena v život a zanikla prakticky beze stopy, nepočítáme-li stopy archivní.

Stárnutí bez poct

Restriktivní důsledky faktorů ovlivňujících literární komunikaci zasáhly v různé míře do žánrově pestrého a tematicky širokého díla Ivana Svitáka, které – jak bylo řečeno v úvodu této případové studie – vznikalo na pozadí tří literárněkomunikačních modelů. S praxí cenzurních intervencí se Sviták setkal záhy po svém nástupu do Kabinetu filozofie (později Filozofického ústavu) ČSAV,⁵³ na hradbu cenzury narazily také Svitákovy články z druhé poloviny padesátých let kritizující úroveň tehdejšího teoretického myšlení; tyto texty pak vyšly se zpožděním v roce 1968, kdy již došlo k proměně recepčního rámce.⁵⁴ Další postihy směřovaly přímo ke Svitákově osobě, když byl na konci padesátých let zbaven funkce zahraničního sekretáře Filozofického ústavu ČSAV a poslán na jednoroční stáž do Kyjova. Všechny tyto okolnosti vedly k tomu, že se jeho tvorba vyvíjela v názorové konfrontaci s dogmatickým marxismem, a současně přispěly k zvýznamnění autorovy kritické pozice v šedesátých letech. Tehdy byl Sviták znám nejen jako teoretik umění, jenž mimo jiné navazoval na Frommovu humanistickou interpretaci marxismu, ale i jako výrazný kritik demokratizačního procesu během pražského jara.⁵⁵

49) E-mail Bohumíra Molnára Romanu Kandovi, 17. 7. 2014.

50) E-mail Daniela Strože Romanu Kandovi, 22. 7. 2014.

51) E-mail Bohumíra Molnára Romanu Kandovi, 16. 7. 2014.

52) Ivan Sviták: *Nezávislá opozice. Dialektika demokracie*, Praha, SAKKO 1991; též: *Levý blok. Dialektika voleb*, Praha, SAKKO 1992; též: *Devět životů*, cit. dílo.

53) I. Sviták: *Devět životů*, cit. dílo, s. 107.

54) Ivan Sviták: „Některé příčiny zaostávání teorie“, *Literární noviny* 5, 1956, č. 16, s. 5; též: „Filosofie a život“, *Literární noviny* 5, 1956, č. 54, s. 3. Viz též: *Lidský smysl kultury*, cit. dílo, s. 7–46.

55) Srov. Ivan Sviták: *Kulatý čtverec. Dialektika demokratizace. Úvahy a statě, články z let 1968–1969*, Praha, Naše vojsko 1990.

Vedle výše sledovaných strukturních prvků nemůžeme odhlédnout ani od osobnostních rysů Ivana Svitáka, který sám sebe nepovažoval za člověka konsenzu a označoval se za „osamělého střelce“.⁵⁶ Nedokázal se bezproblémově zapojit ani do exilového komunikačního okruhu a založil vydavatelský podnik Chico University Press, kde publikoval vesměs vlastní díla. Tím sice získal nezávislost, zároveň se však poněkud marginalizoval dopad jeho publikací, jejichž distribuce nebyla navázána na zavedená exilová nakladatelství, takže byly podstatně hůře dostupné. Po roce 1989 si tuto vydavatelskou nezávislost hodlal aspoň do jisté míry udržet, přičemž usiloval o návrat do českého literárního kontextu. Z jeho jednání s nakladatelstvími Československý spisovatel a Academia, a tentokrát spíše z tónů, jež tato jednání doprovázela, než ze strategie, jíž byla vedena, můžeme usuzovat na nemalou míru sebeoceňování (snoubenou s nepřehlédnutelnou nadprodukcí) i na netrpělivost – s vydáváním svých děl vysloveně spěchal. Tato netrpělivost by naznačovala, že si Ivan Sviták zřejmě uvědomoval, aniž by to ve svých textech či soukromé korespondenci otevřeně formuloval, že proměna recepčního rámce je tentokrát hlubší a že jeho dílo nenachází takovou čtenářskou rezonanci, jakou si bezpochyby přál.

Závěr naší případové studie formulujeme opět ve světle teorie Pierra Bourdieua, konkrétně s odkazem na sociologovy analýzy procesu literárního stárnutí. Slavnou cestou k literárnímu stáří je získání peněžních a světských odměn, které však autora zavazují, připoutávají ho k mimouměleckému světu (Bourdieu takové tvůrce nazývá „zkamenělí umělci“).⁵⁷ Tyto pocty představují sice formu uznání, ale zároveň jsou krokem ke ztrátě literární aktuálnosti, odchodem do minulosti. Naproti tomu avantgardní umělci, dodává Bourdieu, si odmítáním světských poct uchovávají své „mládí“ – aktuálnost jejich tvorby je založena na odkladu veřejného uznání. Případ Ivana Svitáka, nejen literáta, ale především filozofa a publicisty, je v nastíněném ohledu paradoxní. Jeho dílo po roce 1989 náhle zestárlo, aniž by autor světských poct dosáhl. Shora uvedená „protieconomická“ (nezištná) úvaha, s jakou Sviták vstoupil do polistopadového literárního pole, nepřispěla k akumulaci symbolického kapitálu. Rozsáhlé politické, ideologické a ekonomické proměny společnosti totiž způsobily, že se Svitákovu dílo už neocitlo v centru zájmu čtenářů, pro něž mohlo autorovo ostentativní přihlašování se k „vyhaslému“ marxismu a jeho vytrvalá opoziční kritika dominantního politického diskurzu působit jaksi mimoběžně či postupně přímo anachronicky. Paradoxní vyústění Svitákova života a díla jako by bylo jen jistým dovršením jeho celoživotního postavení kritického „protihlasu“, respektovaného, ale i zneuznávaného, často stojícího proti strhujícímu proudu dějin.

56) I. Sviták: *Devět životů*, cit. dílo, s. 174–182, 216.

57) P. Bourdieu: *Pravidla umění*, cit. dílo, s. 203.